

(əvvəli ötən sayımızda)

Amerikan assuroloqlar Vilyam Hall və Vilyam Simpsonun yazdığına görə Sumerin ilk kralı tufana qədərki dövrdə Eruclu şəhərinin kralı olub öküz və ya erkək maral obrazında təmsil olunan Alu-lim adlanır. Alu-limin digər bir mixi işarə oxunuşu Ukusdur. Yanım əfsanəvi hökmdar olan Alu-limin hakimiyyəti Cəmdət-Nəsr dövrünə aid olub, m.ö. XXX əsrə aid edilir. İlahi mənşəyə malik Alu-limin hakimiyyətindən sonra İkiçayarasının sel suları altında qorq edən tufan başvermişdir. Əfsanəyə görə Alu-lim 28800 il hökm sürmüşdür. (Hall William, Simpson William Kelli, 1971. Səh. 32)

Mixi idioqramı ilə Ukus kimi ifadə olunan Alu və Alim adının sumer-akkad dilində mənası vəhşi öküz deməkdir. Sumerin ilk kralı Ukusun adının öküz anlamı daşımaları onun türklərin ulu xaqanı Oğuzla eyniləşdirilməsi fikri doğurur. Bəzi araşdırıcılar Alu-limi Bibliya əfsanələrindəki ilk insan Adamla eyniləşdirirlər. Alu-limindən sonra krallıq Alal-qara məxsus olmuşdur, o 36 min il hökm sürmüşdür.

Sumerin Tufana qədərki dövrdə hökmdarlarının hakimiyyət dövrünün min illər ərzində davam etməsi haqqında mixi lövhələrdə əks olunan bilgiler Sumer tarixinin başlanğıcının güman edildiyindən daha qədim köklərə malik olduğunu sübut edir.

İngili assuroloqu Leonid Vaddele görə isə Ukus Kiş salnaməsinə görə birinci Sumer sülaləsinin ilk kralıdır. O Ukusunin hakimiyyət dövrünü m.ö. 3378-3349-cu illər olaraq göstərir. Ukusi sonrakı Sumer kraları dövründə Tur ünvanını qəbul etmişdir. Sumer-akkad kralı Böyük Sarqonun da adı Misir kitabələrində titulu Ukus adlanır. (Waaddell L. 1929, Səh. 62, 78)

Kiş xronikasına görə ilk Sumer sülaləsinin banisi olan Ukusunin adı sumer mixi ideogramlarının müxtəlif oxunuş variantlarında Qusur, Ukusu və Qaur kimi də ifadə olunur. Vaddele görə günəşə sitayiş edən ilk Sumer kraları Tor, Tur, Ar-Tur kimi titullar daşıyırdılar. Sumerli Odin, Od və ya Adam mis dövründə m.ö. 3378-ci ildə Kiçik Asiyada ilk şəhəri salmış, burda sumer yazısından istifadə etmiş, kənd təsərrüfatının, monoqam nığahın əsasını qoymuş və oddan istifadəni inkişaf etdirmiş, ilkin mədəniyyətin və sənaye istehsalının əsasını qoymuşdur. Bütün bunlar Kiş hökmdarı Ukusunin dövründə baş vermişdir. (Waddell L. 1929, Səh. 468)

Sumerin Umma şəhər dövlətinin ilk hökmdarı və ya paterisi də Ukus adlanmışdır. O sumer mənşur kralı Luqal-Zaqqesinin atası idi. Görünür ki, Ukus Sumerin qədim hökmdarlarının hakimiyyət titulu olmuşdur. Sumerin ilk kralı Ukus ilə

du. Araşdırıcıların onun sami mənşəli olduğunu iddia edirlər. Onun sumer ərazilərini işğalından sonra yaratdığı hakimiyyəti dövründə yazı işləri sami dilində aparılmağa başladı. Sarqonun titulu "dörd cəhətin kralı" idi ki, İkiçayarasında hakimiyyət sürmüş gələcək hökmdarlar da bu ünvanı mənimsəmişdilər.

Sumerlər, subirlər və onların ilkin vətənləri haqqında

İkiçayarasının ən qədim sakinlərindən olan subirlər və ya subirlər-

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

Öküz adı maraqlı assosiasiya yaradır və Oğuz adı ilə bənzərlik təşkil edir.

Sumerlilər sonradan akkad adlanan samillərlə ilk dəfə sumercə Kuri, yəni şimaldakı məskən və yərazi adlanan Fərat və Dəclənin yuxarı hövzəsindəki ərazidə rastlaş-

mışlar. Samillərin Varum adlandırıldığı həmin ərazi Sarqonun dövründə onun özünə paytaxt etdiyi burdakı Aqade şəhərinin adı ilə Akkad adlanmışdır. Hələ e.q. XXIV əsrdə bu ərazidə samillər çox seyrək əhali kütləsinə malik idilər və başlıca olaraq heyvandarlıq, karvan ticarəti və müharibə, yəni soyğunçuluqla məşğul olurdular. Samillər əsas etibarilə qeyri oturaq çoban tayfalarından ibarət idilər. (Dəqonov İ. M. 1959, Səh. 166.)

Sami akkadların Sarqonun başçılığı ilə Sumerdə qiyam nəticəsində hakimiyyəti zəbt etməsindən sonra Sumerin şəhər dövlətlərinin federativ əsasda birləşərək seçilmiş kral-ensilər tərəfindən idarə olunmasına son qoyuldu. Akkad dövlətinin yaratdığı Sarqon Kiş krallığının 83 yüksək vəzifəli memurlarından biri idi. M.ö. 2340-cı ildə o Aqade adında öz şəhər dövlətini yaratdı və sonradan Uruk şəhərini ələ keçirmiş Luqalzaqqesiyə qalib gəldi və ardınca digər şəhərləri də ələ keçirib İkiçayarasında monarxiyaya əsaslanan ilk imperiya dövlətinin əsasını qoy-

du. Araşdırıcıların onun sami mənşəli olduğunu iddia edirlər. Onun sumer ərazilərini işğalından sonra yaratdığı hakimiyyəti dövründə yazı işləri sami dilində aparılmağa başladı. Sarqonun titulu "dörd cəhətin kralı" idi ki, İkiçayarasında hakimiyyət sürmüş gələcək hökmdarlar da bu ünvanı mənimsəmişdilər.

Hittitşünaslıq və assurologiya elmi üzrə böyük avtoritet hesab edilən alman əsilli İsveçrəli Emil Forrer Sumer və subirlərin eyni etnik kökə malik olduqlarını və subir dilinin sumer dilinin bir dialekti olduğu fikrini müdafiə edirdi. Forrer Ön Asiyanın bir çox qədim dillərini, o cümlədən Kiçik Asiyanın qədim xalq olan xatti dilini də sumer dili ilə əlaqələndirir və onları birlikdə arilərə qədərki Hatti-sunqir Avtoxton xalqı adlandırır. (Emil Forrer, Journal Asiaticque, Paris 1930 oktdec. Səh. 227-228)

İ. Qelb də sumerlərin və subirlərin eyni kökə malik olduqları haqqında fikri dəstəkləyir. O sumerlərin irqi mənsubluğu haqqında öncəki dövrlərdə irəli sürülən fikirləri qəbul etmirdi. Onun irəli sürdüyü nəzəriyyəyə görə İkiçayarasının güneyindəki qədim toponimlər İkiçayarasının quzeyindəki sumer hesab edilməyən yer adlarına bənzəməkdədir. O sumerlərin sami olduqları haqqın-

dakı fikirləri rədd edərək onların dilərinin subarlara aid bir substrat dil olduğu fikrini irəli sürürdü. (Gelb İ. Hurrians and Suberians, 1944.)

H. Frankfortun irəli sürdüyü nəzəriyyəyə görə sumerlər Ubeyd dövründə Zaqros dağları tərəfdən gələrək Mesopotamiyada məskunlaşan ilk sakinlər olmuşlar. Başlanğıcdan 3-cü minilliyin ortalarına qədər İkiçayarasında hakim olan sumer dili sonradan akkadların sami dili ilə əvəz olundu. Daha sonra onları assurlar əvəz etdilər. Lakin bütün tarix ərzində İkiçayarasının qədim mədəniyyəti öz ilkin sumer özəlliyini qoruyub saxlamışdır. Sumerlər zikkurat məbədlərini dağı simvolizə edən süni təpəciklər üzərində ucaldırdı. Tanrılara həsr olunmuş ziqquratların adına mütləq dağ, yəni kur sözü əla-

Rus assuroloqu Zinaida Raqozina da sumerlərin köklərini Altayla əlaqələndirərək yazır ki, Sumerlərin yazı işarələrində yaşadığı ərazidə bol olan palma və şirri göstərən uyğun yazı işarələri yoxdur, şirri onlar ur-maq böyük it işarəsi ilə göstərilir. Lakin onlar Sumer ərazisində mövcud olmayan metalların bütün kompleksini göstərən uyğun yazı işarələrinə malikdirlər. Bu fakt onu göstərir ki, sumerlərin gəldikləri ərazidə zəngin metal mədənləri mövcud olmuşdur ki, bu da Altay və ya digər dağlıq ərazi ola bilər. Bu gün də Altaylarda çox saylı turan tayfaları yaşamaqda davam edirlər. (Raqozina Z., 1902. Səh. 167)

Digər bir alman assuroloqu H. Vinkler də aydın şəkildə sumerlərin türklərlə qohumluq əlaqələrinə malik olduqlarını qeyd edir. "Babil mədəniyyətinin mənbəyini sami xalqları deyil, sumerlər qoymuşlar. Sumerlərin dili sami və hind-avropa dillərindən tamamilə fərqlənir və quruluşuna görə tatar dilinə bənzəyir. Babilin cənubunda yaşayan sumerlər üçün bu dar ərazi zolağının kifa-

yət etdiyini düşünmək yanlış olar. Yəqin ki onlar daha geniş bir əraziyə yayılmışdılar ki, Mesopotamiyanın şərqində məskunlaşmış qeyri sami Elam xalqı da onlara qohum xalq kimi görünür". (H. Winckler, 1892, Səh. 20)

Subartu dilinin və tarixinin əsas tədqiqatçısı və "Subarizm" nəzəriyyəsinin banisi alman alimi Artur Ungnad da öz əsərlərində sumer dilinin və tarixinin araşdırılmasına geniş yer vermişdir. O, sumerlər haqqında yazır: "Fərat və Dəclə çaylarının mənsəbində aşkar edilən qədim abidələr bu ərazidə qədimdən məskunlaşmış iki müxtəlif dil daşıyıcılarını və iki fərqli irqə mənsub xalqın mövcudluğunu təsbit etməyə imkan verir, Dəclənin şərqində eləmlilən və qərbində sumerləri. Bi iki xalq regionun avtoxton xalqları və ya ən erkən tarixi dövrdə bura gələrək məskunlaşmış insanlardırlar. Sumerlər tarix öncəsi zamanlarda burda yerləşərək mixi yazını kəşf etmiş xalqdır". (A. Ungnad, 1923, Səh. 4)

F. Lenorman da sumerləri Turanlı mənşəyə malik olub qədim tarixi dövrlərdə Sumeri, türkləri, finləri və tatarları öz tərkibində birləşdirən, alimlərin Turan adlandırdığı bəşəriyyətin böyük qoluna mənsub hesab edir və ilkin vətənlərinin şərqdə Aral dənizi ətrafında olduğunu yazır. (Lenormant F. 1884, Səh. 47)

(ardı gələn sayımızda)